

Igézés az aranyosszéki Szentmihályon

(Kivonat)

Az igézés Szentmihályon (Kolozs megye) a falu hiedelemvilágában közönséges jelenség. Az igézés megnézés, rábámulás által történik, az igézett lehet ember vagy állat, leggyakoribb tünete embernél a fejfájás. Szenesvízzel védekeznek ellene, ez hétköznapi használatú, egyszerű, házilag elkészíthető gyógyszernek számít, elkészítése kötött szerkezetű rituális művelet. Az ilyenkor régebben elhangzott ráolvasásokat Szentmihályon ma már teljesen felváltotta az ima. Az igézés hiedelme és a szenesvízkészítés a faluban általánosan elterjedt, de nem mindenki hiszi igazán. A dolgozat elemzi a kapcsolódó általános képzeteket, elvégzi az igézés megnevezéseinek és a vonatkozó kifejezéseknek a szemantikai vizsgálatát, magát az igézést és az ellene való védekezést, mellékletében közölve a gyűjtési adatokat.

1. Az igézésről

Az igézés¹ megnézés, rábámulás által történik, az adatközlők többsége szerint akaratlanul; a tudatlanság egy érdekes megfogalmazása, miszerint "magától" történik (SZ.R.) Az igéző személyről vallott legáltalánosabb nézet az, hogy összenőtt szemöldökű. Lehet nő is, férfi is.

Az igézett lehet ember vagy állat, leggyakrabban kisgyerek vagy szép lány, az állatok közül pedig a disznó, mint értékes háziállat.

Az igézés ellen a gyermek karjára kötött piros szalaggal, a rá adott piros ruhával vagy fordítva feladott ruhadarabbal lehet védekezni (SZ.G.). Az igézni képes személy is védekezhet a "Pü-pü-pü, meg ne igézzetek!" mondással háromszor kiköpve (inkább szimbolikusan) a gyermek/személy/állat irányába.

Tünetei: fejfájás, szédülés, hányinger, gyomorfájás, rosszullét, "hábaradik a mellye" (K.I.), "e'vész a szemed világa" (SZ.G.). Leggyakoribb tünet a fejfájás, amely gyengébb fájás pl. a hűléskor jelentkezőnél. Az igézésre való gyanakvásnak általános feltétele valamely említett tünetnek vagy e tünetek kombinációjából álló tünetegyüttesnek **ismeretlen okú** fellépte.

Az igézés megtörténtéről a "gyógyszer" - a **szenesvíz** elkészítései lehet bizonyosságot szerezni. A pohárba ejtett szén csak igézés esetén "fut le" a víz fenekére.

A gyógyító erejű szenesvíz elkészítése kötött szerkezetű rituális művelet. A szertartás lépéseinek pontos betartásával azonban szinte bárki elvégezheti, maga az igézett is. Leggyakrabban a család valamelyik nőtagja (nagyanya vagy édesanya), ritkábban egy közelben lakó gyógyító-asszony készíti el.

Régen a szenesvizet a kályhából fogóval vagy lapáttal kivett parázsdarabkákkal, manapság - a gáz bevezetése óta - gyufával készítik. Kellékek: egy pohár (decis) hideg víz, 3, 7 vagy 9 szén a kemencéből (kályhából) vagy 3-4 gyufa szükséges (leggyakoribb számok 9/3). Az elkészítés archaikusabb módja szerint az asztal közepére keresztet vetnek, ráhelyezik a pohár vizet. A szén vagy a gyufák előkészítése előtt elmondanak egy Miatyánkot vagy egy Üdvözlégyet. Ezután egyenként beledobják a parázsdarabokat a vízbe, vagy rendre meggyújtják a gyufákat: a már ujjbegyig égett gyufa végével a következőt, és sorba beleverik az új gyufa végével az előző elégett felé a pohárba (vö. K.J.). Ha a paraszak lemennek, igézés történt. Minél több szén megy le, annál erősebb az igézés; ugyancsak fokjelző a hanghatás, amit a vízbeeső parázs vált ki. A szenesvíz elkészítése után még egy imát el kell mondani, és még egy keresztet kell vetni a pohár-

ra. Ekkor már bizonyosságot nyert az igézés té- nye, amit az igézettel nyomban közölnék (sze- nesvízkészítés közben). Ugyanakkor felhívják fig- yelmét arra, hogy a vele történt igézésről mi mindent árul el a szén viselkedése.² A szenes- vízből az igézettnek háromszor három kicsi kor- tyot kell innia. A víz megivása után azonnal érzi, hogy fejfájása szünni kezd. Maga a gyógyító fo- lyamat általában rituális mosdatással egészül ki: a szenesvízbe mártott ujjal homlokra, szívtájék- ra, tenyérbe és talpra keresztet rajzolnak. K.I. szerint az igézettet nem kell “megmosdatni”, ha- nem az elkészített szenesvízből egy kés hegyével kilencszer vizet kell kidobni a levegőbe.

A megmaradt szenesvizet az ajtó sarkára, az eresz alá vagy egy kutyával szembe kell kiönteni. A szenesvíz mindig használt, amikor az ember meg van igézve. Újabb nézetek szerint a ható- anyag a vízben feloldódott szén.

Nemrég halt meg egy szentmihályi gyó- gyítóasszony (a gyűjtésszövegekben sokat emle- getett Rózsika néni, N.P. volt felesége), aki még különbséget tett a leszálló szenek száma, sor- rendje szerint nő, férfi, lány és fiú igéző között. Az igéző ilyenfajta meghatározását ráolvasás- szövegek³ is őrzik, amelyeket már nem ismer- nek Szentmihályon (ma kizárólag imákat mon- danak).

Fontos, hogy a szenesvízkészítés közben mindig jelen van az igézett személy is, tudja, hogy mi és mi célból történik. Ismeri a szenesvíz hatását, és bízik benne, egyrészt, mert a család- tagja javallja és készíti, másrészt, mert máskor is használt (számára empirikusan bizonyított). A gyógyulás folyamatában olyan fontos szerepet játszó biztonságtudat és bizonyosságérzet a szenesvízkészítés során kielégítetik: nem csupán családi környezetben van a beteg, vagy egy biz- tonságos gyógyító kezei között, de a betegség mibenlétéről is meggyőződhetnek a szenesvízké- szítés által. Annak garanciája, hogy a szenesvíz nem hamis szer, az, hogy a szenek nem mindig szállnak le a pohár aljára.

Bár az igézés hiedelme és a szenesvízké- szítés általánosan elterjedt, mégsem állítható az, hogy mindenki igazán hisz benne; sok felnőtt

ember a szenesvizet szkepticizmussal fogadja, ha fel is ajánlják neki, csupán azért “fogyasztja el”, mert véleménye szerint “ha nem használ, nem is árt”.

Az igézés a falu hiedelemvilágában közön- séges, nem kétségbeejtő jelenség, a szenesvíz pe- dig hétköznapi használatú, egyszerű, házilag el- készíthető gyógyszer, amely pillanatnyi, kis mér- tékű kellemetlenséget old meg.

2. A jelenség elemzése

2.1. Általános képzetek

Az igézés vagy szemmelverés a szem ema- nációs hatásának tulajdonított jelenség, melyet már az ókorban is ismertek, és szemmel való bü- völésként, varázsolásként tartottak számon (vö. BIEDERMANN 1989, 305-307).

A szemmel, tekintettel kapcsolatban párhu- zamos képzetek alakultak ki a különböző kultú- rákban, amelyek a látás érzékelésbeli kiemelt fontosságát jelölik. A jelenséggel kapcsolatos elképzelések általános emberi képzeteken ala- pulnak (vö. BIBÓ 1917), ezért gyümölcsözőbb lehet egy kultúrán, világképen belüli elemzésük, mint a motívumok migrációját kutató történeti megközelítések. Az ilyen elméletek háttérben egymástól független elemekből szabadon épít- kező kultúrafelfogás áll. Pedig a világkép egy organikus egység, amely csak akkor enged meg elemösszetételében változtatásokat, ha azok nem összeférhetetlenek archetipikus mélyszerkezeté- vel. Az idegen elemek értelme átvételkor az új kultúra jelentéshálójával kompatibilisen módo- sul.

A különböző történeti korokban különböző népeknél más-más felfogások uralkodtak a szem- melverésről, másként ítélték meg jelentőségét.

A szem mágius erejére, a halált okozó pil- lantásra mitológiai példaként a Medúza-fej em- líthető. Medúza a görög mitológiabeli Gorgók közül a halandó. “Egyetlen pillantása elegendő ahhoz, hogy bárki halandót kővé változtat- son.”(RÓHEIM 1984, 465)⁴ RÓHEIM Medúza történetét elemzi a szemmelverés kapcsán. A történetet és jelentőségét a következőképpen

foglalja össze: “Perszeusz megöli Medúszát, mert védi a pajzs, amit Pallasz Athéné - maga is szublimált Gorgó - adott neki. Álmában lepi meg a szörnyet, az arcát látja ugyan, de csak pajzsában visszatükrözve. Levágja a fejét. Ez a fej népszerű **apotropaion** szemmel verés ellen. Em-lítésre méltó tény, hogy a leggyakrabban csészek belsejében alkalmazták: aki ilyen csészeből iszik, védve van a szemmel veréstől. Ivás köz-ben a képre néz, és ez elhárítja a rontást.” RÓHEIM a csészében készített szenesvíz párhuzamaként hangsúlyozza a fenti példát. A Medú-zával történetnek freudista (pszichoanalitikus) magyarázatát adja.

A görög mitológia szerint Narkisszosz ami-kor tizenhat esztendő korában először pillantja meg tükröképét a Helikón egyik forrása fölé ha-jolva, szerelemre gyullad önmaga iránt, majd boldogtalan, beteljesületlen szerelmébe belehal. Emlékét a Nárcisz virágnév és a görög **narké** szó őrzi, amely **kábítást** jelent (vö. KERÉNYI 1977, 116). Narkisszosz mítoszának párhuzama lelhető fel abban a magyar hiedelemben, miszerint az öntudatlan csecsemőt óvni kell önnön tükröké-pének szemlélésétől, mert megigézheti magát. Ez az igézés különösen veszélyes, a gyermek halálát is okozhatja.⁵ Az igézés ilyen formája Moldvá-ban is ismert (vö. ERDÉLYI 1976, 107).

Az említett mítosz felveti az igézés és szerelem kapcsolatának gondolatát (szem, tekintet ha-talma a szerelem felkeltésében). A narké/kábítás fogalma egy - az igézés jelenségével kapcsolatos - fogalmi háló kialakításához is hozzásegít. A ká-bítás fogalmához könnyedén asszociálhatóak azok a kifejezések, amelyekkel általában az igé-zés, szemmelverés jelenségét szokás magyaráz-ni: bűvölés, bájolás, varázslás.

Az igézés értelmezésében igen jó fogódzót jelentene, ha igaz volna, a Gorgók és Graiak egyenértékűségének ténye. Erre azonban - RÓHEIM szövegén kívül - sehol sem találtam megerősítést. A Graiak fő jellemzője - öregségük mellett -, hogy hármuknak csupán egy szemük és foguk van; RÓHEIMnél mindez a Gorgókra vo-natkozik, a Graia pedig csupán a Gorgó név má-sik változata.⁶

2.2. Az igézés, szemmelverés **kifejezések szemantikai vizsgálat**

Az a tény, hogy két fogalom használatos a vizsgált jelenség megnevezésére, problematikus. A fogalmak nem tűnnek egyenértékűnek. A köz-tük lévő különbség meghatározására a fogalmak “nyelvi környezetének” megvizsgálását, vala-mint a kérdéses kifejezések etimológiájának átte-kintését találok a legcélravezetőbbnek. A fogal-mak nyelvi környezete alatt mindazokat a kifeje-zéseket értem, amelyek rájuk, körükük épülnek, és szemantikai kapcsolatban állnak velük. A vizsgálat tulajdonképpen a fogalmak nyelvi vi-lágmodellbeli helyét deríti ki (vö. SZILÁGYI 1996), abból a feltevésből kiindulva, hogy egy közösség világképe nyelvében (is) tükröződik.

A szem szó igézással kapcsolatba hozható szemantikai mezőjét a következőképpen lehetne felvázolni:

megigéz

1.	2.	3.	4.
lenyűgöző rajtafelejtí	issza a	felfalja	
látvány szemét	a tekintetével	a szemével	

A fenti vázlatban azokat a kifejezéseket állítom fokozati vagy folyamatszerű sorrendbe, amelyeknek mintegy végkimenetelét képezi a megigéz kifejezés (eredményük az igézés, igé-zettség). A számbevett történetek nem agressziót és nem szándékolttságot hangsúlyoznak, inkább egy tudattalan folyamat mozzanatait jelzik. Úgy tűnik, az **igézés** kifejezés ma a jelenség tudatta-lan változatát fedi, a látvány általi elragadtatott-ságot és következményét, az igézést. Az ótörök eredetű **igéz** ‘megbűvöl’ szónak, valamint a vele kapcsolatba hozható szintén ótörök eredetű **báj** és **bűv** szavak jelentései arra utalnak, hogy az **igéz** szó a népi nyelvben mást is fedett: a szándé-kos, varázsló erejű **bűvölést**, **bájolást**, méghozzá **varázsigék** kíséretében. Az **igéz** szó történetileg a **varázsigé** jelentéssel hozható kapcsolatba. A **báj** egyrészt ‘kötélék’, ‘kötél’, ‘zsinór’ jelentésű, másrészt ‘varázslás’-t, ‘kötés’-t jelent az ótörök-ben. A **bájolás** ma kuruzslást jelent A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára szerint. Az

igéz szó bájolással (megkötés), illetve a bűvöléssel, kuruzslással való kapcsolata egy másik jelentésszférát fed fel.

A magyar nyelv világgképében a **szem** mint a világ birtokbavételére alkalmas eszköz jelenik meg. A vak ember **világtalan**, az Ómagyar Mária-Siralomban Jézus a "világnak világa" (világ világossága: az igaz élet, a lét teljességében való megélésének ideá(1)ja).

A világot a szemével birtokba vevő ember a társadalom normáit sértő, de számára elfogadható tettek fölött **szemet huny**. Azonkívül, hogy látvány és létező igen erősen összefügg ebben a világgképben (vö. Hiszem, ha látom!), a fentiek alapján is elmondható, hogy a szem-birtokbavétel konnotáció bizonyos szinten az emberi interakciókra is kiterjed. A **megragadja a tekintetével**⁷, **szemmel tart** olyan jelenségeket ír le, melyek lényege az embertárs szabadságának, integritásának tekintet általi korlátozása, megsértése.⁸ Az emberi reakció elsődleges fokozata ilyen esetben, hogy **elkapja a tekintetét** (ez a **rajtafelejt a szemét** esetében is áll). Az erőteljesebb fokozatok már jóval erőteljesebb reakciókat váltanak ki, így szóbeli védekezést, kitarított tenyérrrel való védekezést vagy elfordulást. Szintén az emberi interakciók sorába tartozik, hogy az ember a szúrós tekintetet ösztönösen megérzi, és odafordul, mondván: "Érzem, hogy valaki erősen néz."

A tekintetek emberi (állati) interakciója párbajszerűvé fajulhat. Ez a **farkaszemet néz**⁹ jelensége. A farkaszemet-nézés véleményem szerint erőpróba: a lélekerők párbaja/összemérése egy tekintetek közti párbajban. Ugyanezen párbajban belül a szem bűvölő, mérgező ereje is szerephez jut, s talán ilyen értelemben hozható kapcsolatba a farkaszemet-nézés valamint maga a **farkas** név azzal, hogy **mérgező** növények nevében előtagként szerepel, például **farkasalma**, **farkasboroszlán**, **farkashárs** stb. A farkas szó jelentés-háttérében nem utolsó rangú összetevő az **agresszió**, ami a farkaszemet-nézésnek, a szemmel való elnyelésnek stb. fontos tényezője. Ezen agresszió orálisát hangsúlyozza a **farkasétvágy** kifejezés is, aminek azonban nem a szem, hanem maga a farkas (orális agressziója) szolgálhatott alapul.

A **szemmelverés** kifejezés szintén a nézés agresszív tartalmát hangsúlyozza. A kifejezés jelentése: a szemem keresztül kibocsájtott energiával való ártás (a verés átvitt értelemben van használva, **ártást** jelent). A nyelvi forma rokonítható az **isten verése** kifejezéssel, mely Isten ártó/bűntető cselekedetét verésként nevezi meg (vö. boszszú, a haragos Isten képzetével összefüggő kifejezés). A hasonlóság annál inkább érdekes, mivel istenverésként leginkább betegséget szoktak számontartani (egyéni vagy járvány). Míg az **igézés** inkább a csodálattal, elbűvöltséggel (esztétikai élmény) rokon, a **szemmelverés** kifejezés az **irigységgel** hozható kapcsolatba (rossz-, ártó érzések, indulatok). Az itt sejtett ellentét azzal is bizonyítható, hogy a szemmelverés az, amit általában boszorkánynak tulajdonítanak, és bűnnek tartják; tehát rosszindulatú, szándékos cselekedetnek, míg az igézést akaratlanul ártásnak.

Az előbbi eset kapcsolatba hozható a hipnotizálás jelenségével; egy gyórzámolyi (F.M.) történet szerint az igéző képes embertársát tekintete erejével helyhezkötni (elmozdulásra képtelenné tenni) vágató lovakkal szemben állva az országúton.

Érdekes módon Szentmihályon, ahol mindenki azt tartja, hogy az igéző szem lehet ártó hatású, a jelenségre csupán az **igézés** terminust használják. Ugyanitt már igen kevesen hisznek boszorkányok létezésében, s ha rontásra gyanakodnak, mindig közönséges embernek tulajdonítják.

A nyelvi világmódel szerint nem csupán az ember veheti birtokba szemével a világot, a világ is uralmat gyakorolhat fölötte a szemén keresztül (vö. lenyűgöző látvány). Az igézés jelenségtörésköréből a **megkívánás**, **megcsodálás** jelensége tartozik ide. A nép szemlélete szerint a terhes asszony fokozott mértékben ki van szolgáltatva a látványainak. A megkívánás jelenségében az orális agresszió önmaga és a magzat ellen fordul, a megkívánás esetén pedig a látvány/jelenség szuggesztív ereje keríti hatalmába a terhes nőt, s ez a szuggesztív szomatikus elváltozásokat eredményezhet a magzaton. Azok a figyelmeztetések, amelyek a terhes asszonyt óva intik csúnya

látvány hosszadalmas (szuggesztiónak időt adó) nézésétől, erre a jelenségre alapoznak. A terhes asszonyt ért hatásokról (valami megnézése vagy valamivel való megdobása) az emberek rengeteg történetet mesélnek (P.G.; SZ.R.). HEIM Vilmos patológus foglalkozott ezzel a jelenséggel. Elismeri, hogy "hasonló esetek valóban történtek, s lehetségesnek tartja pszichoszomatikus patomechanizmusok szerinti értelmezésüket" (OLÁH 1986, 139). A **megkívánás** és **megcsodálás** tulajdonképpen az igézés fordítottjaként is felfogható, olyan értelemben, hogy a szem általi szuggesztívó a néző ellen irányul. Nem emanáció történik, hanem a látvány szuggerraló ereje és az önkéntelenül beinduló önszuggesztívó együttesen hat az áldozatra.

Ha a megnevezések nem is magyarázzák meg maradéktalanul számunkra a jelenség mibenlétét, arról mindenképpen információt nyújtanak, hogy a nép számára mit jelentenek, világképükben a jelenség milyen képzeteken keresztül raktározódott.

A népi képzetek szerint a szemmelverés képességével "megáldott" egyén külsőségeiben is különbözik másoktól: összenőtt szemöldöke, erős vagy szúrós tekintetű barna vagy fekete szeme van. Az igézésről való népi gondolkodásban fellelhető a **szignatúratan**, tágabb értelemben, mint azt PARACELTUS kifejtette, körülbelül a BÖHME-i (idézi BIEDERMANN 1989, 308) elképzelésbe illően, miszerint minden dolog, teremtmény magán hordozza rendeltetése, valami-revalósága ismertető jegyeit.

A népi szimbolika szerint a szem a lélek tükré. Nem egészen biztos, hogy pusztán a szem általi emanációnak tulajdonítható az igézés, ám a szem a külső megfigyelő számára könnyen hozzáférhető. A tekintet minőségéből és intenzitásából könnyen lehet arra következtetni, hogy ártó-e vagy sem. Az igézés tényének megállapítása néha ilyen megfigyelések alapján történik, másrészt a megnézés mozzanatán látatlanban is feltételezett: azt gondolják a tünetek (fejfájás, rosszullet, stb.) jelentkezése folytán, hogy a beteget valaki erősen megnézte (megigézte). A tekintet a társadalom normái szerint (melyek a maguk rendjén

ösztönös mélységek által megszabottak) nem szabadon leigeltethető. Ma is illem, jóérzés szab korlátokat egy bizonyos ember megnézésének; ugyanez a **jóérzés** régen az önfegyelem megnyilvánulása lehetett annak tudatában, hogy a tekintet árthat.

Az emberben ösztönös félelem él az idegen szem tekintetének erejével szemben. E. T. HALL (HALL 1995) megfigyelése szerint a sűrűn egymás mellé zsúfolt idegen személyek (végső elzárkózási kísérletként) mindig kínosan kerülnek a szemkontaktust. De bárkinek élettapasztalatát képezhetik olyan kellemetlen érzések, melyeket az őt erősen néző idegen emberek okoztak. Ha arra gondolunk, hogy az állatvilágban is ismert jelenség a szemkontaktus kínos volta, mely némely esetekben a végletes agresszív farkasszem-nézésig fokozódhat, valamint az olyan jelenségekre, amikor az ember például egy kutyát képes elsomfordálásra kényszeríteni tekintetével, arra következtethetünk, hogy **etológiai** gátlásról lehet szó, amelyet állat és ember egyaránt örökletesen hoz magával.

A hiedelmek szerint az igézés elsősorban kisgyermekeket, valamint a szépet érinti, és halálos kimenetelű lehet az állatokra nézve. Ez a szellek megengedette teszi a következő feltételezést: a közösség felnőtt- és valamelyest szocializálódott gyermektageit védettebbé teszi az igézésről való tudás, mert általa valamelyest elkerülhetik az igézés lehetőségeit; a még nem szocializálódott gyermek védtelenebb, mert nem kerül a szemsugarakat, az állatra nézve pedig azért lehet halálos az igézés, mert kulturálisan védtelen. Eme elképzeléshez viszonyítva a probléma másfajta szféráját indukálja a **szép** kérdésköre (asszociációi itt: a különös, az idegen).

Az idegen ember az új környezetben kulturálisan védtelen, viselkedése feltűnő (az adott rendszerben abnormalis), így többszörösen kiszolgáltatott szociális környezetének. Feltűnő volta miatt a figyelem középpontjába kerül, igézhetségének lehetősége nagyon megnő.¹⁰ Az idegenség különös esetét képezi a hosszabb időn át izoláltan élő, frissen nyilvánosságra lépő ember, aki elszokott az (idegen) emberi erőterekkel

való ütközéstől, azok pozitív vagy negatív erőtar-
talmának feldolgozásától, esetleges ösztönös
vagy tudatos (máskor rutinszerű) megválaszoló-
sától, s így sokkal nagyobb energiájába kerül
megküzdenie mindezekkel.

Az igézésnek kitett jelenségek másik (emlí-
tett) szféráját a szép, a különös képezi. Az igézés
eme eseteivel kapcsolatban kifejtendő elképzelé-
sem alapjául az az igen gyakori vélemény szol-
gál, hogy az igézés ösztönös, nem tudatos (nem
akaratlagos) tett.

Az erős nézés alkalomadtán realizálódik (az
egyén tudatától függetlenül), bizonyos látvány-
nyal való szembesülés esetén. A szép vagy tet-
szetős lény vagy tárgy magára vonja az ember fi-
gyelmét, és lelki tartalmait aktivizálja. Az ember-
ben ilyenkor felkeltett érzéseket a **birtoklási
vágy**, valamint a RÓHEIM (1984, 472) által is
kiemelt **irigység** fogalmai által lehetne megne-
vezni, újra aláhúzva, hogy mindez általában tu-
dattalanul játszódik le, valamint léteznek árnya-
latbeli fokozatok. Ha azt mondom, hogy az igéző
vágýával az igézett libidójára (jungii értelemben,
tehát általánosabban vett életerőre), valamint
tárgy esetében a benne rejlő rejtett személytelen
varázserőre tör (vö. **mana**), azt hiszem, nem ru-
gaszkodom el az általános népi képzetektől,
pusztán lehetőségeim szerint a néprajz valamint a
lélektan fogalmaival próbálok leírni a lejátszódo
jelenséget.

RÓHEIM (1984, 465) a szemmelverésről
írott tanulmányában megpróbálja a jelenség lé-
lektani magyarázatát adni. Szerinte a hiedelem
kulcsa abban a megállapításban ragadható meg,
miszerint a megnézett szoptatós asszonynak el-
apad a teje. Eszerint a szemmelverés kulcsa orá-
lis féltékenység, és orális agresszió jellegű. Azt
hiszem, buktatója az értelmezésnek, hogy miután
egy (alapvető) táplálék megkívánásának tényé-
ből indul ki, és a táplálék jelenlétéből az ösztön
oralitását konnotálja, nem lép tovább megviz-
gálni másfajta eseteket, így az emberi egyedekre
vagy bármely megdetsző dologra vonatkozóakat.
RÓHEIM freudiánus magyarázatából a **félté-
kenység** és **agresszió** tényezője figyelemre méltó,
ám negatív töltetük némely esetekben túlzottnak

bizonyulhat. A jelenséghez társítható agreszsió
inkább érzelmi, tudatosodása nem feltétlenül
megvalósuló dolog. Ilyenformán az elképzelés
nem összeférhetetlen a népi nézettel, ami a tudat-
talan szintjén lejátszódo igézést még tolerálja, az
ártatlanság szférájába utalja. ("Nem tud róla.";
"Nem tehet róla."; "Ilyen a nézése.")¹¹ Ezzel
szemben a tudatosodás fázisában az illető már
észleli, hogy mily mértékben nézett meg valakit
és hogy árthatott. A tudatot ellenőrző kontrollnak
(felettes én vagy társadalmi tudat, közösségi tu-
dat) tulajdonítható, ha háromszor kiköp és védő
módon ezt mondja: Pü-pü-pü, meg ne igézzek.
Az egyén védekezésében a közösségi norma-
rendszernek a kontrollja működik, hiszen azt te-
szi, amit elvárnak tőle; ez esetenként egybeeshet
azzal, ami lelkiismeretét is kielégíti. A probléma
ezen a ponton erkölcsi természetet ölt; jóézés és
önkontroll függvénye elsősorban, hogy megigéz-
e vagy sem valakit az ember. Adott igézésről va-
ló tudás tulajdonában az igézés negatív töltetű in-
terperszonális cselekedet, embertárs elleni bűn.

2.3. A szemmelverés elleni védekezés

A szemmelverés elleni védekezés az életnek
igen tág jelenségtörével áll összefüggésben. Leg-
tágabb értelemben a nyilvánosságtól való féle-
lemről, bizonyos életszférák nyilvánosság előli
elrejtéséről van szó. A magánélet (bár térségünk-
ben, falusi környezetben általában nem annyira,
mint polgárosult társadalmakban) valamelyest
mindig zárt világban zajlik. Emögött nem csupán
az intimitás utáni vágy, hanem a rosszindulattól,
irigységtől való félelem is áll. De maga az intimi-
tás is bizonyos értelemben nem jelent mást, mint
védettséget, ha csupán egy külön világ védettsé-
gét is. Az ember ilyen természetű félelmét említi
DÖMÖTÖR Tekla. Szerinte az ember nyilvános-
ságtól való félelme nem csupán a kisgyerekre, de
a gyümölcsfára, virágszál életére, sőt még az új
fonott kerítésre is kiterjedhet. A **jószerecsse** vé-
delme hasonló okokkal magyarázható: "nem sza-
bad **elkiabálni**", mert valaki megfigyelheti, és má-
gikus úton megfoszthat tőle. Éppen ezért a ma-
gyar ember nagyon ritkán mond jót a természet,
állatokról, időjárásról. A "lekopogás" városi hie-

delme - teszi hozzá - szintén a jó szerencse (irracionalis) védőgesztusa” (DÖMÖTÖR 1981, 151).

Az említett ösztönös óvatosság, félelem szüli egyrészt az elfedés, eltitkolás, másrészt a védekezés jelenségét. SUMNER (1978, 768-769) szerint a szemmelveréstől való félelem szülte az illemszabályokat, az öltözködés jelenségeit, sőt a nők zárdábavetését is. Bár mindez igaz lehet, ezeket a jelenségeket már régen a civilizáció természetes velejáróinak tekintjük. Eme szubtilis, nem tudatos védekezési formák mellett azonban léteznek olyan módszerek, amelyeket ma is kizárólag a szemmelverés elleni védekezés céljából alkalmaznak. Ilyenek például a gyermek csuklójára kötött piros pántlika, obszcén gesztusok, pl. fenék vagy fallosz mutogatása vagy fallikus amulettek viselése (vö. BIEDERMAN 1989, 307); trágár kifejezések, szövegek Szentmihályon pl. “Kigyófasz a szemed közé!”. Mindezeknek a trágár, obszcén tényeknek túlkompenzáló, ezáltal elijesztő, kiábrándító, a megcsodálás, megkívánás, bővülés folyamatát megszakító, kizökkentő hatásuk van. Miután kultúránkkal együtt jár az öltözet viselése, az ilyen “elijesztő” gesztusok elég meglepőek ahhoz, hogy az embert kikölkentsék a szemlélődésből. Az említett védekező gesztusokhoz még sokféle hasonló célzatú grimasz társítható, melyeket az ember spontánul produkál zavaró hatásra.

A szemmelverés elleni védekezésben használatos **piros** színről szólnék még, amelynek szerepe a kisgyermeken, állaton az, hogy a figyelmet “elterelve”¹² megóvjá őt a rontástól. A **piros** szó a **pirkad**, **pörköl**, **pirítás** szócsaládból ered, tehát a tűzzel áll kapcsolatban, ilyen értelemben szervesen kapcsolódik a szemmelverés elleni piros színnel való védekezéshez a rontó anyagok **égetéssel** való megsemmisítése, purifikálása (lásd a rontásról szóló fejezetben).

Bár nem soroltam fel az összes védekezési módot, rátérek a védekezés másik aspektusának megvizsgálására, amely magát az igéző embert érinti. Igézés veszélye esetén háromszor ki kell köpni a gyermek/állat/növény stb. felé a megfelelő védőige elmondása közben. A kiköpés jelensége az igézés orális jellegével¹³ kapcsolható

össze, és úgy értelmezhető, mint a már elnyelt szubsztancia kiköpése, visszaszolgáltatása.

2.4. Az igézettség tünetei

Ha ennek ellenére megtörténik az igézés, leggyakoribb és mindig elsősorban említett **tünete** a **fejfájás**. Ezt követi a **szédülés**, **hányinger**, szélsőségesen súlyos esetben jelenkezhet az **ájulás** és végső stádiumként a **halál**. Manapság ez utóbbi két fejlemény nagyon ritka, ez a változás az uralkodó orvostudományi nézetek átszivárgásának és elfogadásának tulajdonítható. Az orvostudomány ugyanis az olyan súlyos eseteket, mint a hirtelen halállal végződők, általában “kézzelfogható” testi vagy környezeti okokkal magyarázza, de mindenképpen fiziológiai és nem misztikus okokkal. A lelki eredetű halálokok közül az embert lassan felemésztők a lélektan által is elfogadottak, például szorongás, félelem. A néprajztudomány felmérései szerint viszonylag sűrűbb az olyan adatok száma, melyek szerint állat halálát okozta igézés. Gyűjtéseim is ezt igazolják: pl. ló (T.B.) és disznó (SZ.R.).

2.5. Gyógyítás

A tünetek általában az egész emberre kiterjednek, s a gyógyítás - mintegy feleletként - szintén az egész embert célozza meg. A szenesvízzel homlokra, szívűtájakra, tenyérbe, talpra rajzolt keresztet rituális mosdatás jellegűek, esetleg ki is egészülnek a gyermek megmosdatásával. A gyógyítási folyamatból a belső sem maradhat ki: a betegnek innia kell a szenesvízből. A beteg mágikus körülkerítésében nemcsak a szenesvíznek, hanem a **keresztvetésnek** is funkciója van: a szentség erejével telíti a gyógyító rítust. Maga a víz is többszörösen szent: készítése közben Miatyánkot mondanak, és föléje keresztet vetnek, másrészt, amint azt egyes ráolvasószövegek és archaikus imádságok is jelzik, mint pl. a vízvetés, gyeszentálás Moldvában (vö. ERDÉLYI 1976, 106), a szenesvíz analógiás gyógyító eszköz; egyrészt mint a Jordán vízének párhuzama, másrészt ama “elsődleges recept” analógiájára készül, amelyet valaha Szűz Máriának ajánlottak a megigézett Jézus gyógyítására. Ilyen “biblikus

háttérü analógiás elvű gyógyító imádságot” BORNEMISZA Péter is közöl az **Ördögi kísérte-tekben**, bár a bájolást hazugságnak, ördögi találmánynak minősíti (ERDÉLYI 1976, 106). A “bájoló gyógyító imádságok keresztény elemei kétségkívül egyházi eredetűek; arra az időre utalnak, amikor a papság gyógyított, és Isten nevében üzte ki a betegséget okozó démont/sátánt az emberből” (ERDÉLYI 1976, 108).

Az igézés szenesvízzel való gyógyításának folyamatában fontos szerepe van a rituálé pontos elvégzésének, hiszen a gyógyító eljárás csak úgy hatásos. A hármas szám a rítuson belül fontos szerephez jut, úgy is mint $3 \times 3 = 9$: három gyufa vagy kilenc szén, három Miatyánk, háromszor három kicsi korty víz, három kereszt a homlokra stb. Általános emberi képzetekben a hármas az erő, a hatalmasság, a teljesség száma, a kereszténységben ezt testesíti meg a Szentháromság képzete.

A gyógyító folyamatban megjelenő tűz (parázs) és víz szimbolikusan is értelmezhető. A két elem archetipikus ellentétpár, l. pl. a taoizmusban (HOPPÁL-SZEMADÁM-JANKOVICS 1995, 227), vagy az alkímia világképében, ahol az **élet vize** nem más, mint az **ouroborosz**, az ellentétegyesítés szimbóluma (JUNG 1995, 84). A szenesvíz ugyancsak a tüzet magába fogadó víz, ilyen értelemben az élet analógiája.

Magyar nyelvterületen több helyen is a szenes vizet csupán az igéző személyének felfedéséhez használják fel jövendőölő segédeszközként (vö. RÓHEIM 1984, 468.). A tulajdonképpeni gyógyítás az igéző személy hajának, szőrének beszerzése után ezek égetése általi füstöléssel történik, a gyermeket a füst fölé tartják. Ilyen gyógymódot említ többek között DÖMÖTÖR Tekla is.

A szenesvíz hatása valószínűleg **placebo-hatás** (vö. MELZACK 1977, 42), a gyógyulás pedig a család és a gyógyító szuggesziójának, valamint a hatásos önszuggesztiónak tulajdonítható, még az olyan racionalizált jelentések esetén is, amikor a vízben “oldódó” szénnek tulajdonítják a gyógyulást (P.E.; SZ.R.). A maga korában PÁPAI PÁRIZ Ferenc is ezt tartotta a szenesvíz

hatóanyagának, elítélvén a babonás, mesterkedő vénasszonyokat: “A szenes vizet vehetnők kérdésbe. Legalább abban a’ szénben vagyon belső felforrást elnyomó erő, izzaszt is: azért nem haszontalan, ha jól adnak innya benne. A’ kívül a véle mosás nem térszen többet mint ha kofavízzel mosdatnád, hivesíti és könnyebben elaluszik utánna.”¹⁴

Mint minden ismeretlen háttérü betegség esetében, itt is irracionális gyógymódról van szó. A szenesvízzel való gyógyítás rítusának a bele vetett hit következtében pszichoszomatikus hatása van. Más irracionális gyógymódokhoz hasonlóan a hitre alapoz, és a megnyugvást, a lélek egyensúlyát célozza meg, elősegítve a szervezet gyógyulását. A gyógymód mai használatának irracionálisitása nem zárja ki egy olyan világkép létezését, amelybe koherensen illeszkedik, tehát “racionális”.

Vizsgálni lehetne azt is, hogy milyen mértékben függ az igézés jelenségének ismertségi fokától az igézés gyakorisága, valamint hogy az igézhetőség milyen mértékben függvénye a jelenség ismeretének. Ugyanazt a tünetet teljesen más hatásnak is tulajdoníthatják, és akkor sikeresen kezelhető **más módszerrel**. Ennek legfontosabb feltétele, hogy a beteg legyen meggyőződve a diagnózis igaz voltáról, és a gyógymódnak legyen **hitele**.

A kultúrában bekövetkező változások miatt sok falusi környezetben élő ember sem hisz már a szemmelverés lehetőségében (T.B.). De a fejfájásra bevett Algocalmin, Fasconal stb. tabletták csupán egy új hiedelem-állapotot tükröznek, ugyanúgy kommandálás (szülő, barát, ismerős ajánlata) hatására szedik az emberek, s a kommandálóval fennálló emberi kapcsolat révén hisznek a hatásosságában. Csupán egy váltás történt: szenesvízről tablettára, és állandó “hatóanyagként” maradt a szuggesztívó.

A szenesvízzel való gyógyítás (és a fenti példában, a nem orvosi tanácsra szedett gyógyszerké is) olyan problémamegoldó stratégia, ami lehetővé teszi az orvos elkerülését kisebb egészségi panaszok esetén. Az embereknek ilyen jellegű tudásra szükségük van biztonságérzetük

megerősítéséhez (a világban való biztonságerzet-
ükhöz). Kényelmetlen, kínzó állapot, ha a beteg-
séggel kapcsolatos tudás az orvos monopóliuma.

Ígézés Szentmihályon (Adattár)

Adatközlők:

Győrzámoly, 1993
T.B., 80 éves
Szentmihály, 1995.
P.E., 57 éves (1995) E.
SZ.L., 12 éves (1995) L.
P.G., 78 éves
SZ.R., 80 éves R.
SZ.G., 65 éves G.
SZ.S., 72 éves S
K.I., 83 éves
K.J., 82 éves

Adattár

(Győrzámoly, 1993)
T.B., 80 éves

1. Meg olyan is vót, hogy a gazdával ment a -
szolgálójuk volt - a leány. Igen szép lova volt a parasz-
nak, aztán mentek ki a határba. Egyszer csak a ló elkezd-
ett izzadni, fődő vágta magát, aztán megdőglött ott a
kocsi előtt. A paraszt azonnal elzavarta a leánt. Nem al-
kalmazta tovább, mer ráfogta, hogy a verte meg a sze-
mével a lovat, azért döglött meg a ló. Há csak ennyi
esziük vót a régieknek. Mindenbe szellemet láttak, meg
boszorkánt láttak.

2. (...) má semmi baja se vót a gyerekeknek. Hogy
aztán a szenesvíztül-e, vagy a maga szerén is, de ez fur-
csa, hogy a mai világba má ilyent nem hallok, hogy
szenesvíz, a mai asszonyok má nem is tudnának
szenesvizet csinányi! Aztán azér mégse pusztul el egy
gyerek se szemverésbe!

Szentmihály, 1995.

Sz.R., 80 éves R.
Sz.G., 65 éves G.
Sz.S., 72 éves S

1. Az ígézés ellen? Az ígézés ellen csak a szenes
vizet csinálták. (Szenes vizet? S azt hogy csinálták?)
Azt úgy csináljuk, hogy tesztek egy pohárba, egy decis
pohárba vizet, és négy gyufát meggyújtanak, úgy rend-
re, s mikó derékgig elégett, akkó beleütöm a fejít a po-
hárba. És a pohárba, hogyha meg van ígézve, akkó le-
száll mind a háram, vagy a négy, És abbó aztán megke-
ni a homlokát az izét... Ez tiszta igaz, de ennek mi a
ézeje, ennek azt nondják, hogy csinálja a gyufa feje azt

a szén - valamilyen szénsavat -, és az azé jó. Aztán ki-
öntjük oda né, a csatorna alá. (S imádságot nem mond-
tak, mikor kik csinálják a szenes vizet?) Egy
Miatyánkat. (S keresztet nem vetettek rá a pohárra?)
Nem. Há van aki vet.

2. (Ki tud ígézni?)

Hogy ki tud ígézni? Akinek itt össze van nőve a
szemöldöke egészen. (S az akar ígézni, vagy csak...)
Nem, az úgy magától ígéz.

S. Megnéz jól tégedet, s aztán...

R. Valaki állapotosan marad, és ő megnéz valami
csúnyát, valamit. Az má csinál egy olyan gyermeket.
Ez úgy van. Ez nem akaratból van. Ez csak véletlenül.
Rápillant, vagy valami, s meglátja, s mit ahogy hasonlí-
tanak a gyermekek egymásra, hát ez csak úgy, ez csk
azé van. (S a terhes asszony nem védekezhet az ellene
sehogy?) Hát... ez nem , ez csak akkó van, amikó má
meg van születve a gyermek. Ezt állapotosan... (Én azt
hallottam, hogy ha megdobják valamivel...) Há ha
megdobják valamivel mind ahogy vót Székely Gizi, ő
azt mondta mindég, hogy megdobták egy szekfüve, s
akkó, itt maradt a szekfü nyoma.

3. (Kicsigyermeket az ígézéstől?)

G. Azt mondják, hogy a kicsi ruhát adják fordítva
rája, igen, alól a kicsi majóját, vagy inget, valamit min-
dig, vagy bugyikáját fordítva.

R. Akit nagyon fog az ígézet. De például, ha nem
fogja az ígézet, elég hogyha én elmegyek, s te fogod az
öledbe a gyermeket, s látom, hogy milyen, nem éppen,
hogy szép, tetszik nekem az a gyermek, megnézem, s
elég.

G. Engem olyan hama fogott mindig az ígézet. Úgy
fájt a fejem, egy olyan rosszullét onnan jött. Mondam:
Vessed a szenes vizet, me nekem most má gátá.

R. Gyütt haza, mondom, vetettem a szenes vizet.

G. S lement a szenesvíz, s ittam belőle, s helyre-
jöttem. (S mi lehet a jele annak, hogy megígézték, a
fejfájáson kívül?) Hát onnan jön aztán a rosszullét. Ha
meg vagy ígézve, persze, onnan érzed, hogy evész a
szemed világa akkó! De nem tudom, hogy abba az
izébe, az a szén aztán, az csinálja - úgy mondják an-
nak, na.

R. Nem tudom, milyen szénsav.

G. Az, az van benne, és az asztán segít a te izédben.

R. Abba a vízbe az segít. (Most már így magya-
rázzák, hogy az segít?)

G. Igen, igen. Má ezen má láttam én, hogy meg
vótam ígézve. Vagy szénből, ha van fa, égett a tüzen fa;
a szén az még jobb, mind a gyufa. Csak gyufáva
elmondad a Miatyánkat, s ott mind mondad a tiédet, s
aztán dobod közbe belé a gyufát a vízbe.

G. A szén jobb mint a gyufa.

R. Má több anyag van benne.

K.I., 83 éves (1995)

1. Hát aztán csak a szenesvíz annak az orvossága.
Az ígézésnek. (S azt hogy csinálták régen?) Hát aztán

régen szénbő, de most má gyufábó, me gáz van. Most háram szál gyufa, elég, s annak a tüzit, szóval a szénit. Elég az a háram szál gyufa, egész ameddig tudad fogni, s akkó beléereszted a vízbe. A háram szálát. Régen kilenc szénit tettek a vízbe. (S honnan? Egyenesen a tűzből?) A tűzből, igen. Fogóval. (S a pohárba tették azt is?) Olyan vasfogóval vettük ki, s aztán kilenc szénit belé a pohárba, a vízbe. (S imádkoztak közbe valamit?) Há, ha lement a szén, akkó igaz vót. Ha nem ment le a szén - má sokszó fennmaradt -, akkó nem vót igézés. (De mondom, hogy közbe imádkoztak valamit, mondtak valami imádságot?) Há hogyne, imádságot. (S milyent?) Mielőtt nem kezdte meg a szénit, hogy vegye, akkó mondatott egy imádságot. S akkó vetett keresztet, s a poharat rátette. S akkó vett aztán kilenc szénit, s belétette a vízbe. S mikó mind a kilenc szénit belétette, akkó megint mondatott egy imát. S akkó aztán úgy a kés-sel kilencszer, a kés hegyivel, vizet kilencszer kidobatt, úgy a levegőbe. (Nem kenték be azt, akit megigéztek?) Ó, nem, nem soha. (S hova öntötték el a vizet?) Úgy szembe vaegy kutyával, vagy az ajtósarkára. (Egy kutyával szembe - miért?) Hát aztán akkó mondat: Na, akkó legyen még igézés, mikó ez a víz visszagyű. S ráöntöd a kutyára, a kutyával szembe, vagy az ajtó sarkára. De oda is csak azt mondat. Ez igaz. Mert aztán má itt sokszor kellett vessek én Melindának, amég itthan vót. És nekünk is né, egyszerű-egyszer. (Ki tudott igézni?) Hásztán azt nem lehet tudni! Azt nem, Tünde drága. Van egy-egy, hogy e' tájtja a száját, és (kacag) megvan az igézés. (Miről vették észre, hogy megigéztek valakit?) Hát annak fáj a feje, s hábaradik a mellye, s erőst rosszul van. Igen, nagyon rossz érzés! (S ez más rossz érzés, mint máskor?) Hát más, más, más. (Nem tudják az okát, hogy mitől van?) Nem. S akkor aztán csináltunk egy kis szenes vizet, s helyregyütt. (Mindig használt?) Igen! Amikó meg van igézve; ha nincs megigézve, aztán azt mind vetheti. De nem jön le, má látszik, mikó veti, má akkó má vagy nem megy le a szén, vagy lemegy. De ha meg van igézve, akkó má a szén még egyből lefut. Sokszó még sírva fut le. Igazán. Szóva, ez igaz vót, má amég otthan vótam, édesanyám is csinálta, s aztán én is megtanultam, s csináltam.

K.J., 82 éves (1995)

1. Megtőtünk egy vizes poharat vízzel, és előveszek három gyufát. Akkó megkeresztetem aztat, s a közepibe teszem a poharat. S akkó aztán meggyújtom az első gyufát, de a másikat már veszem a kezembe, hogy amikó félig elégett, megütöm a fejit, és az beleesik a vízbe, s rögtön lemegy a fenekibe, de a másik már meggyült ettő, s akkó ledobom a másikat is, s akkó vigyázok arra, felveszem a harmadik gyufát, és akkó közbe mondom a Miatyánkat. S akkó megint azt is, mikor má félig leégett, akkó megütöm a fejit, és az is leesik, úgy mind a háromnak, a feje mikó leesik és lemegy be egészen a gyufa, akkó igézés. Na s akkó el-

végzem az imát, s keresztet csinálak a pohárba, és akkó mártam a kezemet a vízbe, s homlokomat, s ajakamat, itt, itt, mindenütt keresztet csinálak a szívre, kezem tenyeribe, innen így túl, és a lábam talpára, ha cipőbe, ha csizmába mindegy, csak keresztet kell csinálni s mártani az ujjat a vízbe. És akkó inni háromszó, három kicsi kortyot. S akkó letenni, s még áll egy kicsit, s megint egy kicsit, s úgy érzi mitha tűnne el az igézet. Na és akkó megint iszok három kicsi kortyot, s megyek az ajtó sarkához, oda tőtök egy kis vizet, harmadszor kinyitom az ajtót, és kívülről, az udvarról is tőtük ki vizet. (Nem mond semmit ilyenkor?) Nem mondok, csak egy imát mondok. Kettőt: amikó megkeresztetem, s má kezdem, s egyet aztán má mikó végzem. (Mindegy hogy milyen imát mond el?) A Miatyánkot. Ez a rövidebb. Vagy az Üdvözlégy Máriát. Bár egy annyit. Ki amennyit. (Az igézés mitől van?) Én nem tudam. Babona. (Kik szoktak igézni inkább?) Te, úgy valaki, aki má régen nem látott, és úgy megkérdez valamit, én nem is tudom, csak érzem, hogy úgy fáj a fejem, és feketekávévőt főzök, nem múlik el - na ez csak igézés kell legyen! (Más mind a rendes fejfájás?) Igen. (Mi a különbség?) Hát olyan gyengén fáj egy kicsit, de mikó nagyon fáj a fejem - hűlés -, akkó olyan nagyon fáj, hogy má... hogy mindig fasconalt (fájdalomcsillapító) veszek, s akkó rögtön karjaimbó, minden, kiáll a fájás, addig úgy fáj, hogy nem tudok mit csinálni. S aztán még lepihenek egy kicsit, elmúlik. Ha nem igézés, nem mennek le a gyufák, fenn maradnak. Mind. (Nem lehet tudni abból, ahogy mennek le a gyufák, hogy nő vagy férfi igézte meg?) Én nem tudam aztat. (És azt hallotta, hogy az igéz, akinek össze van nőve a szemöldöke?) Nem.

P.E., 57 éves (1995) E.

Sz.L., 12 éves (1995) L.

1. E. Azt szokták mondani, az igéz, akinek úgy a szemöldöke, úgy össze van nőve itt. Nő is, férfi is, hogy úgy össze van nőve a szemöldöke, az tud igézni. Ő nem tudja saját magáról, hogy ő tud igézni. (És nem is akar igézni...) És nem is akar. Ezt nem akarattal csinálja, valahogy olyan a nézése, vagy... (Mivel lehet megakadályozni, hogy megigézzen?) Hát megakadályozni nem lehetett. Azt szokták mondani, ha valaki észrevette, hogy valaki úgy megnézi és kezd szédülni, vagy kezd fájni a feje, akkor csináltak szenes vizet. Régebben csinálták a szénnel a kemencébó, amikor tüzeltek, akkó vettek ki... És most má nincs afféle itt nálunk, most má gyufával. (És szénnel hogy csinálták?) Égett a kemencébe a tűz, és akkó úgy húztak ki szénit a kemencéből, a széndarabokat, olyan kicsi széndarabokat, és azt húzták belé a pohárba, hideg vízbe. (Hányat? S mekkorát?) Ötöt, hetet, kilencet. Há nem nagyon, olyan, úgy né, akkorákat csak. S akkó utána aztán csináltak háromszó keresztet a pohárba, háromszó ivott belőle egy-egy picit, egy kortyot, s keresztet csináltak a homlokára. (Közben mondtak imádságot is?) Hát igen. A

Miatyánkot. És Rózsika nőre emlékszek, hogy olyan babonás asszony vót, hogy ő jött ónat vetni, ónat ónteni, ilyen szenes vizet csinálni is, aztán ő úgy imádkozott ottan, a Miatyánkot szokta elmondani.

2. E. Fejfájás ellen? szenesvízen kívül egyebet nem tudok. (De mindenfajta fejfájásra szokták csinálni?) Ha nem tudja, nem érzi, hogy meg legyen hűlve, vagy valami, csak úgy hirtelen megfájdul a feje, itt a szem körül szokott fájni a homlok, azt mondják, olyankor van megigézve.

L. Igen, s van egy maszírozás...

E. Ezt a szenesvizet, mit tudam én, a mulkó még Lali is csinálta Etinek. Neki is úgy fájt a feje, s nem tudta, hogy mitől fáj a feje. Az a babonáság mostmá az a szenesvíz, attó múlik e', hanem van az a széndioxid, ami a vízbe attól a széntől kerül, és az... (Sasító hatásal...) Sasító, vagy igen, mind mikó valakinek a gyomra fáj, vagy hasmenése van, veszi azt a szénpirulát, az is, abba is egyéb gyógyszer nincsen semmi, me csak a tiszta fekete szén, de mégis jó, használ.

P.G., 78 éves (1995)

1. (Terhesség alatt mi baj érheti az asszonyt?) Hát aztán nincsen mi baj érje, esetleg megkíván valamit, vagy esetleg megemel valamit, ebből tud baja lenni.

2. (Ha megcsodál valamit?) Hát az nem, hanem ha csak megdobják, fiam. Ha megdobják vele, vagy megütődik, vagy hozzáüti valamihez magát, akkor látszik egy fót. Vagy arcán, vagy kezén, például akármilyen testrészen.

Irodalom

1. BENKŐ Loránd (főszerk.) (1967-1970-1976) **A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára** (I-III.). Akadémiai Kiadó, Budapest.
2. BIBÓ István, dr. (1917) **A számok jelentése és a gondolkodás alapformáinak története**. DICK Manó, Budapest (2. kiadás: Metrum, Bp., 1989)
3. BIEDERMANN, Hans (1989) **A mágikus művészetek zseblexikona**. Budapest.
4. DÖMÖTÖR Tekla (1981) **A magyar nép hiedelmvilága**. Corvina.
5. ERDÉLYI Zsuzsanna (1976) **Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok**. Magvető, Budapest.
6. FREUD, Sigmund (1977) **Pszichoanalízis**. Kriterion, Bukarest.
7. HALL, Edward T. (1995) **Rejtett dimenziók**. Katalizátor Iroda, Budapest.
8. HOPPÁL Mihály (1970) **Az "igézés"-hiedelmkör alkotóelemei**. In: Népi Kultúra - Népi Társadalom, Akad. K., 259-287.
9. HOPPÁL-SZEMADÁM-JANKOVICS (1995) **Jelképtár**. Gondolat, Budapest.

10. JUNG, Carl Gustav (1994) **Az alkími konjunktio**. Kötet K., Budapest.

11. KERÉNYI Károly (1977) **Görög mitológia**. Gondolat, Budapest.

12. MELZACK, Roland (1977) **A fájdalom rejtélye**. Gondolat, Budapest.

13. OLÁH Andor (1986) **"Újhold, új király!" A magyar népi orvoslás életrajza**. Gondolat, Budapest.

14. RÓHEIM Géza (1984) **A szemmel verés**. In: **A bűvös tükrök**. Magvető, Budapest. 465-485.

15. SZENDREY Ákos (1986) **A magyar néphit boszorkánya**. Magvető, Budapest.

16. SZILÁGYI N. Sándor (1996) **Hogyan teremtsünk világot? Rávezetés a nyelvi világ vizsgálatára**. Erdélyi Tankönyvtanács, Kolozsvár.

17. SUMNER, Graham (1978) **Népszokások**. Gondolat, Budapest, Társadalomtudományi Könyvtár.

Jegyzet

1. Bár rengeteg gyűjtés van a szemmelverésről és különböző módszerekkel való gyógyításáról, összefoglaló vagy elméleti jellegű munka igen kevés született. A legalaposabb elemzést HOPPÁL Mihály írta az igézés hiedelmköréről (HOPPÁL 1970, 259-287). Számomra, e dolgozat szempontjából azonban irreleváns, hiszen megmarad a hiedelem felépítésének strukturalista elemzésénél. Ezenfelül a jelenséget visszaemlékezés- vagy élménybeszélő szövegeken vizsgálja, elemzése alapját tehát maga a szöveg képezi, és nem az általam vizsgált jelenség hátterét. Hoppál módszer-választása érthető, hiszen saját bevallása szerint életében először szenesvízkészítést Moldvában látott egy gyűjtőútja alkalmával, s ezt hatalmas élményként könyveli el. Hoppál a szenesvízzel való gyógyítás elemeit **releváns** és **irreleváns** elemekre különíti el. A releváns elemek tárgyi és nem tárgyi elemekre oszlanak. Az előzőket tekintve emeli ki HOPPÁL: "A hiedelmekben szereplő hagyományos tárgyak minden hiedelem fontos elemei. Különösen akkor, ha az igézéshöz hasonlóan gyógyítási történetről van szó, mert a gyógyítás sikerét sok esetben ezek jelenléte vagy hiánya befolyásolhatja." (272)

Fontos tanulmányként említhető még RÓHEIM Géza munkája (RÓHEIM 1984, 465-487), amelyre elemzésemben többször is hivatkoztam. Bár sok következtetéssel nehéz egyetérteni, talán az ő módszere a leghízelgőbb, annyiban, hogy a jelenséget a lehető legtágabb kulturális környezetbe ágyazva igyekszik elemezni. Számomban a görög mitológiai és különböző népeknél ismeretes változatait a szemmelverés hiedelmének, és lélektani magyarázatát nyújtja a felmerülő jelenségeknek, természetesen az általa gyakorolt freudista pszichoanalízisnek megfelelően.

A hiedelmkörrel összefoglaló jellegű áttekintést ad DÖMÖTÖR Tekla **A magyar nép hiedelmvilágában** (1981). Az igézést **irracionalis rontóeljárás**ként tartja számon és kiemeli, hogy nem mindig szándékos.

SZENDREY Ákos **A magyar néphit boszorkánya** (1986) című könyvében a **megigézést, szemmelverést** a rontó varázslatok közé sorolja (maleficium), melyek elsősorban embertársra, másodsorban az élet fenntartásához szükséges dolgokra irányulnak. Ő említi, hogy az igézés, mint **szómágia**val való rontás jelenik meg PÁPAI PÁRIZ Ferencnél: "fascinantium more laudare", "igézésként dicsérimi", valamint a CUCZOR-FOGARASI szótárban: "eredetileg bizonyos fajta igékek, pl. dicséroró szavakkal vagy babonás kifejezésekkel megbűvöl, megront valakit." (SZENDREY 1986, 199).

2. Úgy megy le a szén (sebesség stb.), ahogyan (olyan mértékben) őt megigézték. A sisterség erőssége szintén fokmérő.

3. "Kalap alól jöttél, kalap alá menjél./Párta alól jöttél, pártá alá menjél./Főkötő alól jöttél, főkötő alá menjél." - GÖNCZI Ferencről idézi RÓHEIM (1984, 469) A fent említett gyógyítóasszony egy ilyen típusú ráolvasásszöveget ismert.

4. A Gorgók hárman vannak, mibenlétük leginkább ijesztő maszkként fogható fel (KERÉNYI 1977, 39).
5. A hiedelmet édesanyámtól ismerem. Minden valószínűség szerint inkább bencédi (Nyikó-mente, Udvarhelyszék), mint szentmihályi eredetű.
6. KERÉNYI szerint a Graiak a Gorgók testvérei, akik vigyáznak az utóbbiakra. Egy szemük és foguk van, és ezt egymás között cserélik. Egy ilyen csere folyamán lopja el szemüket Perszeusz, rákényszerítve őket a Gorgókhoz vezető út megmutatására (i.m. 38-40).
7. Ez hasonló jegyeket hordoz a névmágiával; ha kimondom a nevét, birtoklom.
8. Bár mértékében személyiségfüggő, de ismert jelenség, hogy az embert valaki "fixírozó" tekintetével munkájában, létezésében erősen feszélyeztetheti.
9. A történeti-etimológiai szótár a ragadozóállatok egymásra-vagy az állatokra támadás előtti merev nézését tartja a szókapcsolat gyökerének.
10. Feltehetőleg ez a fajta kiszolgáltatottság-érzés szolgált alapul azon hiedelmek képződésében, melyek szerint idegen földön az embert nem védi a hely szelleme.
11. Vö: gyűjtött szövegek az igézésről az Adattárban.
12. Ez a falubeliek magyarázata. Tulajdonképpen felhívja a potenciális igéző figyelmét, kizökkenti a szemlélődésből, fokozott önkontrollra szólítja fel. Talán az sem véletlen, hogy a tűz és a vér színe lett a nyugati civilizációban a figyelmeztetés, a tiltás színe (közlekedés stb.).
13. "A megbabonázó szem orális minősége nyilvánvaló." (RÓHEIM 1984, 474); vö. felfal, elnyel a szemével stb.
14. L. PÁPAI PÁRIZ Ferenc, Pax Corporis, 1747, 393.

Deochiere la Mihai Viteazu (jud. Cluj) (Rezumat)

La Mihai Viteazu, localitate care a apartinut în trecut de scaunul secuiesc Arieș, deochierea constituie o credință populară comună. Deochierea se produce sau se comite prin privire ațintită sau holbare, cel deochiat poate fi o ființă umană sau un animal, în primul caz simptomul cel mai comun este durerea de cap. Lumea se apără împotriva deochierii prin practica populară cunoscută de „a stinge cărbune”, ceea ce se consideră un remediu simplu, de toate zilele, un medicament preparat acasă, dar printr-o operațiune rituală, de structură dată. La Mihai Viteazu ritualului nu i se mai asociază descântece, ca în trecut, ci numai rugăciuni. Credința în deochiere și stingerea de cărbune are o răspândire generală în localitate, însă nu toată lumea le crede fără rezerve. Lucrarea face analiza ideilor generale legate de fenomen, analizează din punct de vedere etimologic și semantic denotările maghiare folosite în legătură cu aces-

ta, face analiza fenomenului și a practicilor legate, publicând în anexă datele culese.

The Beliefs Concerning the Casting of an Evil Eye in Szentmihály (Mihai Viteazu, Cluj County) (Abstract)

Casting an evil eye is a common belief in the village of Szentmihály. It is the result of someone gazing, staring too intensely at a person or an animal. The most frequent symptom in the case of persons under spell is headache. If the removed with water in which coal is extinguished. This is a common remedy and counts for a simple home-made medicine. Its preparation is a ritual with a fixed form. In older times people used a spell formula while fixing it, but nowadays the prayer has completely taken their place. The belief in the spell and the remedy is still widespread in the village, although not everybody really believes in it. The paper analyses the ideas connected to it, makes a semantic analysis of the terms of the spell or prayer, examines the casting itself, and gives the information concerning the field-work.

